УДК 323.15

Лазарович М.

РОСІЙСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА УКРАЇНИ У XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР

Досліджено основні тенденції зростання чисельності й розселення російської національної меншини України на різних етапах її розвитку. З'ясовано причини переселення росіян на українські землі. Проаналізовано основні заняття переселенців.

***Ключові слова**: російська національна меншина, переселення, заняття, чисельність, розвиток.*

Важливою проблемою сьогоднішніх наукових досліджень є необхідність точного визначення чисельності, складу та соціального становища національних меншин як загалом в Україні, так і в окремих її регіонах. Зокрема, в Західній Україні можливості такого аналізу істотно обмежені особливостями австрійської статистики і насамперед встановленням національної належності не за рідною, а за розмовною (товариською) мовою особи. Крім того, у мовній (національній) статистиці зовсім не брали до уваги мову євреїв і всіх їх записували до інших національностей. Таким чином фальсифікували етнічну структуру населення, а відповідно занижували питому вагу українців на користь панівних меншин.

З огляду на це більшість дослідників вважає, що ефективніше визначати етнічну належність мешканців Східної Галичини і Закарпаття за їхнім віросповіданням. У цьому разі греко-католики ідентифікуються з українцями, юдеї – з євреями, римо-католики в Галичині – з поляками. Для Буковини єдино можливим залишається використання мовної статистики, оскільки і українці, і румуни на цій території були православними [20, 43, 49]. Стосовно ж підросійської України необхідно поєднувати і віросповідний, і мовний принципи, оскільки, наприклад, євреїв легше ідентифікувати за юдейським віросповіданням, а німців чи поляків – за мовою.

Для уявлення про кількісні характеристики етнічного складу населення України на початку XX ст. варто звернутися до статистичних даних того періоду. Насамперед ідеться про перший загальний перепис населення Російської імперії 1897 р. та переписи 1900 і 1910 р. в Австро-Угорщині – тих держав, до складу яких належали українські землі. Слушною є думка В. Кубійовича, головного редактора «Енциклопедії українознавства», про те, що тодішня статистика має чимало хиб, але інших даних не існує [2, 156], і саме вони залишаються відправною точкою для сьогоднішніх досліджень.

На початку XX ст. все населення України складалося з понад 20 етнічних груп, розселених переважно компактно [6, 106]. Відповідно до даних М. Шаповала, які, як зауважив В. Солдатенко, досі ніхто не спростував [25, 4], на етнічних українських землях Правобережної України (Волинь, Поділля, Київщина та українські частини Мінської і Гродненської губерній, Холмщини, Бессарабії), Лівобережної України (Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина й українські частини Курщини, Вороніжчини, Донщини), Степової України (Таврія, Катеринославщина, Херсонщина та українські частини Кубані й Ставропілля), Західної України (до Першої світової війни – Галичина, Буковина і Підкарпаття), що охоплювали територію 739 161 км^2, у той час проживало 46 012 000 осіб. Серед них: 32 662 000 українців (71% від усього населення), 5 376 800 росіян (11,7%), 3 795 760 євреїв (8,2%), 2 079 500 поляків (4,5%), 871 270 німців (1,9%), 435 540 волохів (0,9%), 104 780 греків (0,2%), 39 400 вірмен (0,1%) [30, 6–7]. Трохи більше, ніж 1%, становили представники інших національностей.

Важливим у контексті окресленого є дослідження найчисленнішої національної меншини на етнічних землях України – російської. Передусім ідеться про її кількісні характеристики, специфіку розміщення, компактність та місця проживання, ступінь урбанізованості, станово-майновий рівень, виробничу зайнятість, соціальну структурованість тощо. Ця проблематика не повно відображена в історіографії і потребує подальшого розроблення.

Серед сучасних досліджень насамперед слід відзначити колективну монографію «Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект», а також праці таких науковців, як Ю. Зінченко [2], В. Кабузан [3], М. Лазарович [13–18], О. Рафальський [24], В. Солдатенко [25], О. Субтельний [27] та ін. Окремі аспекти проблеми висвітлено в дослідженнях О. Доніка [1], А. Кіссе [6], І. Міронової [19], Т. Ніколаєвої [21], С. Чорного [28], М. Чумака [29].

Найбільші етномасиви росіян на сучасній території України виникли приблизно в XV–XVII ст. у Слобідській Україні, де «службово-ратні люди» отримували приміські слободи. Низку поселень заснували донські козаки, а також вихідці з південних губерній Московії. Донське козацтво відігравало помітну роль у заселенні східної Слобожанщини і в пізніший період – на початку XVIII ст. Тоді там були утворені відомі Чугуївські військові поселення переважно з росіян [20, 12]. Перебування Чернігово-Сіверщини в складі Московської держави у XVI – на початку XVII ст. сприяло появі на цій території російських поміщиків та іншої московської людності [7, 2612].

З другої половини XVII ст. помітно стала зростати міграція росіян передусім на Лівобережжя, в Причорномор'я і Крим, що було зумовлено двома чинниками: збільшенням військових залог після Березневих статей 1654 р. і стихійною втечею старовірів (старообрядців) [24, 65; 8, 2613], які шукали порятунку від релігійних переслідувань на батьківщині. Незважаючи на протести української знаті та гетьманського уряду, російські урядовці не тільки не перешкоджали старовірам-утікачам, а, навпаки, леґалізували їхнє становище в Україні,

передаючи у володіння землі, які вони колись одержали й заселили з дозволу панства та місцевої адміністрації [8, 2613]. Як наслідок, якщо у 1678 р. у південному регіоні зафіксовано 27 тис. росіян (6,7% населення краю), то в 1719 р. – 72 тис. На Лівобережжі в той період налічувалося 40 тис. росіян [19, 156].

Після ліквідації Гетьманщини і зруйнування Запорозької Січі російська експансія набула характеру належно спланованої довготривалої політики, що продовжувалася протягом двох століть [24, 65]. З останньої чверті XVIII ст. значні російські поселення з'явилися в т. зв. Новоросії, Бессарабії і на Буковині, причому були характерними як урядова, поміщицька колонізація, так і стихійне заселення [20, 12], в т. ч. різного роду втікачами: кріпаками, військовими дезертирами тощо.

Загальна чисельність росіян на українських землях у XVIII ст. невідома. Однак фрагментарні дані засвідчують, що вона була невеликою. Найбільше їх налічувалося в Новоросії: у 1763–1764 рр. на території майбутньої Херсонської губ., на Єлисаветградщині, проживало 4 273 росіян і 20 505 українців, у 1782 р. – відповідно 5 851 і 57 302, на Бахмутщині в 1763–1764 рр. – 3 891 і 12 177, у 1782 р. – 12 837 і 57 302 осіб [8, 2613–2614] росіян і українців.

Після приєднання Правобережжя до Російської імперії росіяни появились і в цій частині України; упродовж XIX – початку XX ст. їх кількість щораз зростала, хоча перші з них побутували тут значно раніше. Зокрема, на території Волині перші росіяни з'явились у XVI ст. Це були князь А. Курбскій зі свитою, що втекли від московського царя Івана Ґрозного й оселилися в районі Ковеля. Вони йшли на службу до литовських князів, які наділювали їх маєтками. В Острозі певний час працював відомий друкар І. Федорович (Федоров), змушений покинути Московщину через переслідування духовенства та переписувачів книг. За царювання Алєксєя Міхайловіча у зв'язку з церковною реформою у Росії звідти посилилася релігійна еміґрація. У цей період на Волинь переселилася група російських безпоповців («пилипонів», як їх називало місцеве населення). Вони заснували с. Пилипи біля м. П'ятки Житомирського пов., а далі розселились у с. Желєзняки і м. Житомир [22, 62; 7, 2612]. Загалом у 1795 р. кількість російського населення на Правобережжі становила 4 тис. осіб [19, 156]. Ще більше росіян міґрувало в Правобережну Україну після невдалих польських повстань 1830–1831 та 1863–1864 рр. Царський уряд прийняв низку законів, що обмежували польське землеволодіння і створювали сприятливі умови для набуття землі росіянами. Останні також отримали частину земель, конфіскованих російським урядом у польських поміщиків.

Упродовж першої половини XIX ст. чисельність росіян в Україні зросла більш ніж на 1 млн. осіб і досягла в 1858 р. 1 млн. 407 тис. осіб. Порівняно з 1794 р. їхня частка на Півдні збільшилася з 19,07 до 21,6% населення краю (1 млн. 63 тис. осіб), на Лівобережжі – з 5,22 до 6,1% (301 тис.), на Правобережжі – з 0,11 до 0,6% (33 тис.) [19, 156; 6, 101].

Особливо інтенсивно зростала чисельність російського населення у зв'язку зі зародженням капіталістичних відносин, які сприяли розвитку проми-

словості і транспорту, спорудженню металургійних підприємств, вугільних шахт, залізниць тощо. Регіоном швидкого й активного промислового розвитку, куди міґрували переважно росіяни з Центрально-промислового та інших районів Росії, став Донбас. У 1890–1930 рр. сюди переселилося близько 2 млн. осіб, здебільшого росіян, що осіли у містах і промислових центрах. Це згодом привело до зменшення національного представництва українців Донбасу [10, 148–149]. Згідно з Всеросійським переписом населення 1897 р., населення Донбасу (Донецька і Луганська обл.) становило 687,3 тис., у т. ч. 55,2% українців та 26,2% росіян [11, 104]. Загалом у підросійській Україні в той час нараховувалося 2 млн. 473 тис. (10,4%) росіян, на території в сучасних межах – від 2,5 (8,8%) [28, 36, 49] до 2,8 млн. (10,5%) [9, 2614]. Більшість із них проживала у містах Півдня та Слобожанщини.

Частину російських переселенців в Україні становили старовіри, які опинилися у районах Прутсько-Дністровського межиріччя і Хотинського пов. Північної Буковини, а також у Бессарабії, де наприкінці XIX ст. їх нараховувалося 30 тис. осіб [20, 12]. На теренах Північної Буковини в той самий період проживало до 3 тис. (0,7%) старовірів [28, 49; 9, 2614]. За правовими нормами Австро-Угорщини, вони вільно сповідували віру, засновували окремі села і вели господарство [24, 65], користуючись тими правами, що мали інші етнічні групи.

За станом на 1916 р. в українських губерніях Російської імперії зі загальної кількості населення, яка дорівнювала 35 470 тис. осіб, росіяни становили близько 3,5 млн. (9,9%) [20, 11]. На західноукраїнських землях чисельність російського населення була незначною. Враховуючи той факт, що до 1917 р. кількість єврейського населення в Україні збільшилася до 3 млн. 537 тис. осіб, у т. ч. на підросійських землях – до 2,721 млн. та на українській території Австро-Угорщини – до 816 тис. осіб [4, 59], а також традиційне завищення кількості росіян та тенденційну плутанину між поняттями «росіяни» і «російськомовні», можна стверджувати, що питома вага обох меншин – російської й єврейської серед населення українських земель практично зрівнялася.

Дослідники вказують на нерівномірність розміщення національних меншин в Україні і пояснюють це передусім історичними умовами їхнього комплектування [20, 12, 49]. Так, однією з особливостей міграції росіян в Україну було те, що основний потік переселенців спрямовувався у порівняно малозаселені південні та східні райони сучасної України – Причорномор'я, Приазов'я та Слобожанщину. На відміну від давніх українських земель, ці території заселяли і освоювали одночасно українці й росіяни, а також порівняно малочисельні групи інших народів при кількісному переважанні загалом українського етносу. На Правобережжя росіяни переселялися мало, оскільки цей регіон порівняно пізно ввійшов до складу Російської імперії, мав значну кількість населення і не мав великих резервів неосвоєних земель [19, 156].

За даними перепису населення Російської імперії, у 1897 р. в Україні мешкало 5,25% росіян [23, 4, 6]. Найбільшою була їхня частка серед населення північно-східного – 19,56% (Чернігівської губ. – 21,58%, Харківської – 17,69%)

та південного регіонів України – 18,23% (Таврійської – 27,94%, Херсонської – 21,05%, Катеринославської – 17,27%, Бессарабської губ. – 8,05%). Далі слід виокремити Київську – 5,89% та Волинську губ. – 3,50%. Найменший відсоток російського населення припадав на Полтавську губ. – 3,28% [23, 4, 5]. Присутність росіян на інших українських землях була незначною.

Окрім регіональних відмінностей поселення, етнічні суб'єкти України помітно різнилися й тим, що одні з них проживали здебільшого у містах і містечках, а інші – в селах. Статистика засвідчує, що росіяни мали значну частину представників серед міського населення України – 42,3% від їхньої загальної кількості. Серед усіх міщан частка російського населення становила 33,7% (українського – 32,5%) [9, 2614]. Концентрація в містах, переважно у великих, була однією з особливостей розселення росіян в Україні [20, 70]. Найбільшими їхніми міськими зосередженнями у 1897 р. були: Одеса – 198,2 тис. (48,2% від населення міста загалом), Київ – 134,3 тис. (54,4%)*, Харків – 109,9 тис. (63,0%), Миколаїв – 61,0 тис. (66,3%), Катеринослав – 47,1 тис. (41,8%), Херсон – 27,9 тис. (47,9%), Житомир – 16,9 тис. (25,6%), Полтава – 11,0 тис. (20,6%) [9, 2614]. З одного боку, така ситуація була зумовлена індустріалізацією та пов'язаним із нею напливом до міст пролетарського елементу з Росії. З іншого – з моменту втягнення українських земель в імперську орбіту міста втрачали національне обличчя, перетворюючись в адміністративні та військові центри [27, 242–243], де домінували росіяни зі своєю мовою і культурою.

Важливим фактором для розуміння соціальних умов розвитку інонаціонального населення, його етнічної самоідентифікації, формування національної еліти, можливостей самоорганізації, місця у суспільному житті тощо є дані про станово-майновий рівень, виробничу зайнятість і суспільний поділ праці серед етносів України. Втрата незалежності, самобутнього вільного розвитку, нав'язування чужого, не властивого духові українців способу життя, що запроваджували експансіоністські сили Російської імперії, перешкоджали активному залученню українського етносу до розвитку підприємництва в пореформений період. Тому в українській економіці останньої третини XIX – початку XX ст. найбільшу частку становили підприємці єврейського, російського і польського походження. Цьому сприяли особливості історичного розвитку України, її політична залежність від Польщі та Росії, проходження по українських землях смуги єврейської осілості. І коли на Правобережжі серед промисловців домінували євреї та поляки, то на Лівобережжі й Півдні більшість становили російські, єврейські та іноземні підприємці.

Згідно з переписом 1897 р., частка українців, яких вважали діловими людьми, серед самодіяльного населення, що жило з прибутків від капіталів, становила 29,12%, росіян – 38,64%, поляків – 8,97%, а євреїв – 15,68%. Відповідно торгівлею і торгово-кредитними операціями займалися 13,43% українців,

* До 1917 р. чисельність росіян у Києві зросла до 231,4 тис. осіб [20, 70], однак їхня частка в загальній кількості населення міста порівняно з 1897 р. зменшилася до 49,5%.

16,24% росіян, 1,03% поляків та 63,72% євреїв [21, 288]. При цьому питома вага українців у складі населення України загалом становила 73,07%, росіян – 10,4%, євреїв – 8,17%, поляків – від 1,65 до 2% [28, 36–37; 5, 102].

За впливовістю у підприємництві росіяни, до яких також належала частина зросійщених українців, були другими після євреїв. Значну конкуренцію для київського українського купецтва і міщанства московські купці почали створювати з другої половини XVII ст. До їхньої торгової експансії активно долучалися й стрільці московської залоги, що перебувала в Києві відповідно до Березневих статей 1654 р. [8, 2613]. З часом кількість залог зростала і цю практику поширювали на інші міста України.

Потужним кроком Москви, спрямованим на підтримку представників свого торгового стану в Україні, стали обмеження й заборона зовнішньої торгівлі Гетьманщини з Західною Європою і підпорядкування її російським уряду й купецтву. Останньому також були передані українські відкупи, зокрема індукти*, що значно посилило вплив російського купецтва в Україні [8, 2613]. За порушення московських розпоряджень жорстоко карали і засилали до Сибіру. Було введено державну монополію на багато товарів. Широко практикували перекуповування різноманітних товарів лише у російських купців, із чого останні мали неабиякий зиск. Нерідко центральна влада визначала торги, ярмарки, особливо порти в Росії, де саме могли торгувати українці. З 1719 р. товари з України експортували тільки через Ригу та Архангельськ – під російським контролем. Ціни на експортовану українську продукцію встановлював російський уряд [12, 154]. Отже, фактично було скасовано вільну українську торгівлю.

Особливо активізувалася експансія російських купців на українських землях у першій половині XIX ст. Щодо цього дослідник українських ярмарків середини XIX ст. І. Аксаков зазначив: «Якщо простежити походження всіх будь-яких значних купців українських міст, то вийде, що всі вони родом із Калуги, Єльця, Тули та інших суто великоросійських місцевостей» [1, 159]. За переписом 1897 р., росіяни налічували 19 626 осіб, або 30% [1, 160] від загальної кількості представників купецького стану України.

Російський етнос, беручи активну участь у підприємницькій сфері, був представлений найбільш капіталоспроможним елементом у купецьких лавах. Цьому сприяла низка соціально-економічних чинників. Оскільки торгово-промисловий стан був суто міським прошарком суспільства, імперський уряд намагався заповнити його саме купцями-росіянами, які поширювали російську мову та культуру, а отже були оплотом самодержавства на окраїнах імперії. Купці-росіяни, займаючись підприємницькою діяльністю, користувалися повним кредитом у Росії та отримували товари з перших рук. Завдяки цьому вартість їхніх предметів торгівлі відрізнялася низькою ціною, тому саме росіянам було простіше розвивати торгово-виробничу справу на ринках.

* Індукта (лат. «inducto» – «ввожу») – митний податок, що його збирали з купців за привезені товари в Гетьманщину в другій половині XVII – першій половині XVIII ст. Право на отримання митного податку передавали за відкуп.

За чисельністю купці-росіяни посідали друге місце в містах Катеринославської, Полтавської та Чернігівської губерній (близько 30% від їхньої загальної кількості), становили абсолютну більшість на Харківщині. Сфера підприємницького інтересу російських комерсантів на Лівобережжі охоплювала здебільшого харчову та важку промисловість [29, 236–237, 238].

Панівне становище посідали росіяни серед купецького стану Києва, де здійснювали великі торговельні операції з металевими виробами, долучилися до промислового виробництва та підпорядкували міський магістрат. Тільки єврейські комерсанти завдяки своїй чисельності успішно конкурували в Києві з такими купецькими династіями російського походження, як Дєгтєрьови, Бухтєєви, Дітятіни, Ходунови та ін.

Значно раніше, ніж у Київ, у 1820-х рр. російські комерсанти почали перебиратися до Харкова. Торгуючи на відомих в імперії харківських ярмарках, комерсанти-росіяни записувалися до купецького стану. Як підсумок, майже весь заможний прошарок харківського купецтва напередодні реформи 1861 р. складався з росіян, котрі (або їхні батьки) переселилися переважно з Калузької, Тульської та Московської губерній [1, 160, 161]. Схожа картина була й в інших містах.

Захопивши міцні позиції в торговельній сфері Лівобережної і Південної України (за винятком великих портових міст, зокрема Одеси), російське купецтво в першій половині XIX ст. мало також значний вплив на розвиток промисловості України, де, за даними на 1832 р., посідало перше місце (44,6%; українці мали 28,7%) [9, 2614]. Протягом другої чверті XIX ст. купці-росіяни заснували найбільші промислові підприємства у Харкові, більшість підприємств Чернігівщини, у т. ч. промисловий посад Клинці. В Одесі перші ливарні відкрили брянські купці Мєшкови й Новіков [1, 161].

Вагомим чинником економічного домінування Росії в Україні стало поширення на її території російського землеволодіння. Так, у другій половині XVII ст. на Слобожанщині поселилися російські дворяни, духовенство та ін. [12, 146]. Після Полтавської катастрофи 1709 р. конфісковані маєтки прихильників гетьмана І. Мазепи перейшли здебільшого до російських вельмож, зокрема, до князя А. Мєншікова та ін. Останні не лише прагнули впровадити в Україні такі кріпацькі порядки, які існували в Росії, а й часто переводили звідти своїх кріпаків, зокрема для праці на новостворених Почепівській і Шептаківській полотняних мануфактурах. Зосередженню земельної власності в російської знаті сприяли й нав'язані Москвою гетьманові Д. Апостолові 1728 р. «Рішительні пункти», за якими росіянам було дозволено купувати землі в Україні [8, 2613]. Великі земельні наділи отримали члени Малоросійської колегії та Правління гетьманського уряду.

З ліквідацією Гетьманату до російських можновладців перейшли значні ранґові володіння, а після зруйнування Запорізької Січі – її землі [12, 146]. Значно раніше розпочалася, а після ліквідації козацтва посилилася поміщицька колонізація – переселення російських поміщиків, котрі отримували великі наділи

землі в Україні, закріпачених селян із різних губерній Росії [19, 155], та колонізація півдня України іноземцями.

Своєрідним відображенням місця національних меншин у суспільному житті є їхня систематизація за видами зайнятості населення, особливо якщо зіставляти дані за окремими націями [20, 19]. Така класифікація також дає змогу з'ясувати рівень гармонійності функціонування суспільства, його структурованості.

Соціальна структура росіян-переселенців на перших порах була зумовлена здебільшого потребами військового утримання території за Московією. Переважала т. зв. державна колонізація – переселення різних категорій «службоворатних людей» (пушкарі, стрільці, засічні сторожі, «діти боярські»), які відбували військову службу, отримуючи за це приміські слободи і землі за межами поселень [3, 597]. Були і різного роду адміністративні службовці (воєводи, дяки тощо), а також ремісники та купці [8, 2613]. З часом із цих людей сформувалося ядро місцевої адміністрації, яке постійно поповнювалося новими російськими переселенцями і було опорою імперської політики в краї [19, 155]. Зростав відсоток військових поселенців – державних селян, які сплачували поземельну ренту і поставляли в разі потреби необхідну кількість солдат у військові формування [3, 597]. Значна частина чиновників і військових, істотно менше купців, ремісників і дрібних заробітчан, незначна кількість селян [9, 2614] прибули на Правобережжя після його приєднання до Російської імперії.

Важливу роль у формуванні російського населення України відігравала поміщицька колонізація, що посилилася з другої половини XVIII ст., а згодом «вільна» колонізація, яка охоплювала переважно селян-утікачів із російських губерній [19, 155]. Наприкінці XIX ст. з розвитком капіталістичних відносин істотно збільшився приплив російського населення (здебільшого з перенаселених центральних чорноземних губерній) у міста і до новопосталих потужних центрів важкої промисловості на Донбасі, в Дніпровському промисловому районі, деякою мірою також до Харкова, насамперед у ті галузі господарства, які мали певні традиції розвитку в Росії (металургія, будівництво залізниць тощо) [3, 597; 9, 2614]. У 1897 р. росіяни становили 68% робітників у великій промисловості Катеринославської губ. [9, 2614]. Чимало росіян прибувало в Україну на сезонні заробітки.

Дані підрахунків за видами занять на 1000 осіб населення, вміщених у «Статистичному щорічнику Росії», підтверджують, що за станом на 1 січня 1916 р. найбільше російського населення працювало в сільському господарстві – 71,6% та промисловості – 11,5%. Порівняно високою була частка росіян, зайнятих в адміністрації – 1,9% і збройних силах – 1,4%. Вона відображала політику царського уряду, спрямовану на збереження й посилення основних позицій російського населення у політичному житті. 4,4% росіян було зайнято на приватній службі, 3 – у торгівлі, 2,3 – мали особисті доходи і підмоги, які містили прибутки від т. зв. вільних професій – лікарів, провізорів, адвокатів, великих

домовласників, а також тих, хто отримував пенсії та інші підмоги, 2% працювало у транспортній сфері [26, 70] тощо.

Отже, на початку XX ст. населення України відзначалося багатоетнічним складом. Окрім українців, тут мешкали представники інших національностей, серед яких і російська меншина. Її поява на українських землях була зумовлена різними причинами – економічними, політичними, військовими, конфесійними тощо. Вона зосереджувалася головним чином у Таврійській, Чернігівській, Херсонській, Харківській, Катеринославській губерніях; понад 40% її проживало в містах.

Росіяни істотно переважали українців за станово-майновим рівнем та соціальною структурованістю. Якщо останні в суспільному поділі праці домінували лише в сільськогосподарському виробництві, то російська меншина була представлена там пропорційніше, особливо в тих галузях, що визначали життєдіяльність суспільства. Основа її економічного існування – сільське господарство і промисловість; значна частина росіян була зайнята в адміністрації, збройних силах, торгівлі тощо.

Lazarovych M. ***Russian national minority in Ukraine XIX – early XX century: the socio-economic aspects.*** *There is investigated basic tendenciesof quantity and settling apart growing of the Russian national minority of Ukraine on the different stages of its development. It is discovered reasons of Russians migration on other earths. The basic employment of immigrants are analysed.*

Key words*: the Russian national minority, resettlement, employment, number, development.*

Лазарович М. В. ***Русское национальное меньшинство Украины в XIX – начале XX века: социально-экономический аспект.*** *Исследованы основные тенденции роста численности и расселения русского национального меньшинства Украины на разных этапах его развития. Выяснены причины переселения русских на украинские земли. Проанализированы основные занятия переселенцев.*

Ключевые слова*: русское национальное меньшинство, переселение, занятия, численность, развитие.*

Література

1. *Донік О. М.* Купецьке промислове підприємництво в Україні (XIX – початок XX ст.) [Текст] / О. М. Донік // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2006. – Вип. XI. – С. 154–168.
2. Енциклопедія українознавства. Загальна частина [Текст] : у 3 т. Т. 1 / голов. ред. : проф., д-р В. Кубійович, проф., д-р З. Кузеля. – [Репринт. відтворення вид. 1949 р.]. – К., 1994. – 400 с.
3. *Зінченко Ю.* Росіяни [Текст] / Ю. Зінченко // Мала енциклопедія етнодержавознавства / редкол. : Ю. Римаренко та ін. – К. : Довіра, 1996. – С. 597.
4. *Кабузан В.* Євреї на Україні, в СРСР і світі: чисельність і розміщення [Текст] / В. Кабузан, В. Наулко // Український історичний журнал. – 1991. – № 6. – С. 56–68.

5. *Калакура О. Я.* Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті [Текст] / О. Я. Калакура. – К. : Знання України, 2007. – 508 с.
6. *Кіссе А. І.* Міжетнічна взаємодія в Україні: етноісторичні традиції [Текст] / А. І. Кіссе // Наукові праці. – 2004. – Т. 34, вип. 21. – С. 99–106.
7. *Кравців Б.* Росіяни на Україні [Від пол. 17 до кін. 18 в.] [Текст] / Б. Кравців // Енциклопедія українознавства. Словникова частина : в 10 т. Т. 7 / голов. ред. В. Кубійович ; Наук. т-во ім. Т. Шевченка. – [Репринт. відтворення вид. 1955–1984 рр.]. – Париж–Нью-Йорк–Львів : НТШ, 1998. – С. 2613–2614.
8. *Кравців Б.* Росіяни на Україні [У 14 до пол. 17 в.] [Текст] / Б. Кравців // Енциклопедія українознавства. Словникова частина : в 10 т. Т. 7 / голов. ред. В. Кубійович ; Наук. т-во ім. Т. Шевченка. – [Репринт. відтворення вид. 1955–1984 рр.]. – Париж–Нью-Йорк–Львів : НТШ, 1998. – С. 2612–2613.
9. *Кравців Б.* Росіяни на Україні [У 19 в. і на поч. 20 в. до 1917] [Текст] / Б. Кравців, В. Кубійович // Енциклопедія українознавства. Словникова частина : в 10 т. Т. 7 / голов. ред. В. Кубійович ; Наук. т-во ім. Т. Шевченка. – [Репринт. відтворення вид. 1955–1984 рр.]. – Париж–Нью-Йорк–Львів : НТШ, 1998. – С. 2614–2616.
10. *Кубійович В.* Переселення на центральних і східніх землях до 1930 р. [Текст] / В. Кубійович // Енциклопедія українознавства. Загальна частина : у 3 т. Т. 1 / голов. ред. : проф., д-р В. Кубійович, проф., д-р З. Кузеля. – [Репринт. відтворення вид. 1949 р.]. – К., 1994. – С. 147–149.
11. *Лаврів П.* Національна свідомість робітництва на Донеччині [Текст] / П. Лаврів // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 103–107.
12. *Лазарович М. В.* Економічна історія [Текст] : навч. посіб. / М. В. Лазарович. – К. : Знання, 2008. – 431 с.
13. *Лазарович М. В.* Етнічний чинник станово-майнової диференціації населення України напередодні національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. [Текст] / М. В. Лазарович // Гілея. – 2011. – Вип. 53 (№ 10). – С. 89–94.
14. *Лазарович М. В.* Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років: компаративний аналіз [Текст] : моногр. / М. В. Лазарович. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 760 с.
15. *Лазарович М. В.* Історичні детермінанти політичної мобілізації російської національної меншини України на початку Української революції 1917–1921 рр. [Текст] / М. В. Лазарович // Гілея. – 2012. – Вип. 63 (№ 8). – С. 617– 621.
16. *Лазарович М. В.* Професійна стратифікація етнічних меншин України наприкінці XIX – на початку XX ст. [Текст] / М. В. Лазарович // Наукові праці МАУП. – 2011. – Вип. 4 (31). – С. 42–46.
17. *Лазарович М. В.* Специфіка розміщення іноетнічного населення України на межі XIX–XX ст. [Текст] / М. В. Лазарович // Панорама політологічних студій. – 2011. – Вип. 7. – С. 240–247.
18. *Лазарович М. В.* Чисельність і розселення національних меншин України напередодні Національної революції 1917–1921 рр.: історико-політична ретроспектива [Текст] / М. В. Лазарович // Грані. – 2011. – № 6. – С. 79–84.
19. *Міронова І. С.* Національні меншини України [Текст] : навч.-метод. посіб. / І. С. Міронова. – Миколаїв – Одеса : ТОВ ВіД, 2006. – 305 с.
20. Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект [Текст] / М. Панчук, В. Войналович, О. Галенко та ін. – К., 2000. – 357 с.
21. *Ніколаєва Т. М.* Соціальний і національний склад підприємницького прошарку в Україні в останній третині XIX – на початку XX ст. [Текст] / Т. М. Ніколаєва // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2007. – Вип. 14. – С. 285–292.

22. *Панишко С. Д.* Історичне краєзнавство [Текст] / С. Д. Панишко // Наукові записки з проблем волинезнавства : зб. наук. ст. та матеріалів, присвяч. 45-річчю від дня народж. С. Д. Панишка. Вип. І / упоряд. О. Є. Златогорський. – Луцьк, 2008. – С. 25–75.
23. Распределеніе населенія по главнейшимъ сословіямъ, вероисповеданіямъ, родному языку и по некоторымъ занятіямъ: краткія общія сведенія по Имперіи [Текст] / [предисл. : Н. Тройницкий]. – [Санкт-Петербург] : Паровая типо-литография Н. Л. Ныркина, 1905. – 43 с.
24. *Рафальський О. О.* Національні меншини України у ХХ столітті [Текст] : історіограф. нарис / О. О. Рафальський ; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. – К. : Полюс, 2000. – 447 с.
25. *Солдатенко В.* Українська революція і етнонаціональні відносини: Проблеми дослідження [Текст] / В. Солдатенко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім І. Ф. Кураса НАН України. – 1999. – Вип. 8. – С. 3–20. – (Серія : Політологія і етнологія).
26. Статистическій ежегодникъ Россіи. 1916 г. (Годъ тринадцатый). Вып. 1 [Текст]. – Москва–Петроград : Изд. Центр. статист. комитета, 1918. – 121 с.
27. *Субтельний О.* Україна: історія [Текст] / О. Субтельний ; пер. з англ. Ю. І. Шевчука ; вст. ст. С. В. Кульчицького. – К. : Либідь, 1991. – 512 с. : іл.
28. *Чорний С.* Національний склад населення України в ХХ сторіччі [Текст] : довід. / С. Чорний. – К. : Картограф, 2001. – 88 с.
29. *Чумак М. М.* Етнічний склад купецтва Лівобережної України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. [Текст] / М. М. Чумак // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2010. – № 19. – С. 237–242.
30. *Шаповал М.* Велика революція і українська визвольна програма [Текст] / М. Шаповал. – Прага : Вільна спілка, 1927. – 333 с.